

صفاریان و ضرب سکه در نایین

احسان احمدی نایینی

درآمد

مقاله حاضر به بررسی سکه‌شناسی صفاریان به عنوان یکی از دوره‌های خوشنام ایرانی و جایگاه ضربخانه نایین در حاشیه کویر مرکزی ایران می‌پردازد. سکه‌های سلسله صفاری که حاکمان آن به جوانمردی و تدبیر شهره هستند، در تقسیم‌بندی فراوانی سکه‌های تاریخی در زمره سکه‌های کمیاب قرار می‌گیرند که این امر از مدت زمان حکومت این دوره و موقعیت جغرافیایی آنان که غالباً در سیستان بوده، نشئت گرفته است. ضربخانه نایین نیز در تقسیم‌بندی فراوانی ضربخانه‌ها در دوره‌های تاریخی مختلف جزو ضربخانه‌های نایاب و بسیار کمیاب قرار دارد. در این نوشتار به منظور روشن نمودن زوایایی از تاریخ ایران در قرن سوم هجری، سکه عمرو لیث صفاری ضرب نایین که هم اکنون در انجمن سکه‌شناسی نیویورک نگهداری می‌شود و تا زمان نگارش این مقاله قدیمی‌ترین سکه ضرب نایین است که کشف و اعلام وجود شده، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مقدمه

یعقوب لیث صفاری، نخستین امیر خاندان صفاری بود که دولت مستقل اسلامی صفاریان را بنا نهاد. لیث رویگر پدر یعقوب، سه پسر داشت به نام‌های یعقوب، عمرو و علی. یعقوب در ابتدا به شغل پدر که رویگری بود، همت گماشت و هرچه از این راه عایدی داشت، جوانمردانه بین دوستان و محتاجان تقسیم می‌کرد. چون به سن رشد رسید، تعدادی از مردان جمع شده، او را به سرداری خود برگزیدند. در سال ۲۳۷ ه.ق که صالح بن نصر کنانی بر سیستان مستولی شد و ضد طاهریان قیام کرد، یعقوب

به خدمت او در آمد، ولی پس از چندی بین آن دو اختلاف پدید آمد و یعقوب او را زندانی نمود و خود به سال ۲۴۷ هـ ق حاکم سیستان گردید.

یعقوب در مدت کمی، بخش وسیعی از قلمرو خلافت عباسی را تسخیر کرد و تا دروازه پایتخت به مضاف خلیفه عباسی رفت، ولی در مضاف با الموفق بالله، برادر خلیفه المعتمد علی الله، شکست خورد و مجبور به عقب‌نشینی شد و قبل از اینکه برای جبران این عقب‌نشینی چاره‌اندیشی کند، به بیماری قولنج از پای در آمد و چشم از جهان فرو بست.

عمرو لیث صفاری پس از یعقوب، جانشین وی شد، ولی اهداف یعقوب در براندازی حکومت عباسی را دنبال نکرد و از روی مصلحت نسبت به خلیفه وقت، اظهار اطاعت نمود و خلیفه نیز از سر ناچاری، حکومت عمرو را در فارس، خراسان و سیستان به رسمیت شناخت. عاقبت عمرو لیث در جنگ با اسماعیل بن احمد سامانی شکست خورده، زندانی شد و در سال ۲۸۹ هـ ق وفات یافت یا به قولی به دستور خلیفه به قتل رسید.

حکومت صفاریان (۲۴۷-۳۹۳ هـ ق) حکومتی کاملاً نظامی و بر پایه شمشیر استوار بود متشکل از عیاران و خوارج. مرکز حکومتی آنان شهر زرنج در سیستان بود. صفاریان به روابط بازرگانی، هنر و عمارت شهرها توجه داشتند و مساجد، بناها و رباطها و راه‌های زیادی ساختند. مسجد جامع عتیق شیراز از یادگارهای عمرو لیث است. صفاریان به زبان فارسی و فرهنگ ایرانی نیز توجه شایانی نمودند و این دوره سرآغازی برای رشد و حفظ و رسمی شدن زبان فارسی بود. نقش صفاریان به ویژه یعقوب و عمرو در ترویج مذهب شیعه و احیای روحیه ملی در خاطر ایرانیان برای سده‌های متوالی همچنان دوام داشت و نامشان قرن‌ها بعد از آنها زنده و جاوید ماند.

بررسی سکه‌ها

سکه مورد بررسی، مربوط به زمانی است که عمرو لیث از خلیفه بغداد رسمیت حکومت فارس، خراسان و سیستان را گرفت و نائین نیز در آن زمان، جزئی از ولایات فارس بود. به طور کلی سکه‌های صفاریان از جنس طلا، نقره و برنز بوده و از لحاظ طرح و نوشته شبیه سکه‌های عباسی است، با این تفاوت که در یک روی سکه نام فرمانروای صفاری و در روی دیگر، نام خلیفه عباسی نوشته شده است.

روی سکه

متن: **لله**

محمد رسول الله

المعتضد بالله

حاشیه:

محمد رسول الله ارسله بالهدی و دین الحق لیظهره

علی الدین کله و لو کره المشرکون

(آیه ۳۳ سوره توبه و آیه ۹ سوره صف با کمی تغییر)

پشت سکه

متن: **لا اله الا الله**

وحده لا شریک له

عمروبن اللیث

حاشیه داخلی:

بسم الله ضرب هذا الدرهم بنائین (نایین) سنه ثلث

و ثمنین و ماتین (۲۸۳)

حاشیه خارجی:

الله الامر من قبل و من بعد یومئذ یفرح المومنون بنصر الله

(قسمتی از آیات ۴ و ۵ سوره روم)

جنس این سکه از فلز نقره و مربوط به سال ۲۸۳ هـ. ق (زمانی که المعتضد بالله خلیفه بغداد و عمرو در قسمت‌هایی از ایران حکومت داشته، است).

نتیجه گیری

سکه عمرولیث، در حقیقت قدیمی‌ترین سکه ضرب نایین است و گویای این نکته است که آغاز به کار ضربخانه نایین، در اواخر قرن سوم هـ. ق بوده و اگر در آینده سکه‌ای با تاریخ قدیمی‌تر از سکه مورد بررسی یافت و معرفی نشود، تاریخچه ضربخانه نایین را باید مربوط به دوره صفاریان دانست. حال این پرسش مطرح می‌شود که همان‌گونه که سکه‌های دوره آل بویه در نایین ضرب شدند و مثلاً تاریخ تکمیل گچبری محراب مسجد جامع نایین را در دوره آل بویه می‌دانند، آیا در این شهر آثاری متعلق به دوره صفاری نیز وجود داشته که از بین رفته باشد یا به دست نیامده باشد؟

با توجه به اثبات وجود ضربخانه میبد در دوره ساسانی (به نظر اکثر سکه‌شناسان بر اساس سکه‌های موجود) و از طرفی وجود معادن فلزی نظیر انارک در نایین و آثاری از این دوره مانند چهار طاقی ساسانی روستای سهیل و سپرو، آیا نایین در دوره‌های قبل از صفاری خصوصاً ساسانی دارای ضربخانه بوده است؟ امید است که معرفی این سکه پایان راه نباشد و این سؤال‌ها در آینده و با به دست آمدن آثار بیشتری از این شهر کهن ایران، پاسخ داده شوند.

تصاویر شماره ۳ و ۴ مربوط به سکه‌های آل بویه ضرب نایین از مجموعه سکه‌های انجمن سکه‌شناسی نیویورک (تاریخ ۳۴۸ هـ. ق.)

منابع:

- ابراهیمی، علی، «مقاله صفاریان»، سایت پژوهشکده باقرالعلوم
- زامباور، ادوارد، *نسب‌نامه خلفا و شهریاران*، ترجمه جواد مشکور، تهران، خیام، ۱۳۵۶
- آور زمانی، فریدون و سرفراز، علی اکبر، *سکه‌های ایران*، تهران، انتشارات سمت، چاپ دوم، ۱۳۸۰
- سایت انجمن سکه‌شناسی آمریکا

(AMERICAN NUMISMATIC SOCIETY)

www.Numismatics.org